

Rasism och antisemitism i tidig arbetarrörelse

AV SVERKER OREDSSON

Var den tidiga svenska arbetarrörelsen internationalistisk eller var den rasistisk och antisemitisk? Det diskuterar Södertörnshistorikern Håkan Blomquist i sin omfattande avhandling *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Carlssons, 550 s).

Blomquist har tidigare bland annat skrivit biografier över de delvis udda socialisterna Nils Flyg och Arthur Engberg. Flyg hade varit en av Sveriges mest namnkunniga kommunister men ledde kring 1940 sitt lilla Socialistiska parti alltmer in i nazismen. I det sammanhanget sade han att han ville ”topphugga de svenska judarna med bland annat Wallenberg i spetsen”. Arthur Engberg utvecklades åt andra hållet. 1921 då han var redaktör för *Arbetet*, skrev han: ”Ty judendomen har i sällsynt grad varit parasitär. Den är lik dessa underliga växter som icke ha sina rötter i jorden utan i andra växter, vilkas must och saft utgöra deras näring. Judendomen har varit och är den indoariska folkstammens mistel. Den kräver en ädel ras som näringskälla, och det vore orättvist att förneka, att den har klar blick för det bästa och livsdugligaste. Så har den judiska rasen blivit historiens främsta exploatör.” Det var ord som svenska nazister under 1930-talet med välbehag citerade. Men Engberg själv blev som ecklesiastikminister och senare landshövding en av Sveriges mest ivriga antinazister. Dessa båda biografier, särskilt den över Arthur Engberg, har varit en utgångspunkt för Håkan Blomquist. Han vill ta reda på om den tidige Engberg var en udda gestalt i svensk arbetarrörelse eller om denna var bärare av rasism och antisemitism.

Vulgär antisemitism

Ytterligare en utgångspunkt för Blomquist är lundahistorikern Christer Strahls drygt 20 år gamla avhandling *Nationalism & socialism –*

fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890 – 1914. Där driver Strahl tesen att den tidiga svenska arbetarrörelsen var bemängd med mycken nationalism. Det var dock en avhandling som blev mycket kritiserad och som därför nästan fallit i glömska. Men en hel del har hänt sedan Strahl disputerade. Till det viktiga hör Lars M Anderssons avhandling *En jude är en jude är en jude. Representationen av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900 – 1930*. Andersson visar där att vänsterradikal skämtpress i utpräglad grad var bärare av vulgär antisemitism.

Man skulle kunna påstå att det egentligen är självklart att nationalism, också av det vulgära slaget, måste finnas i den tidiga svenska arbetarrörelsen. Hur skulle denna kunna vara immun mot mycket av tidens mest påträngande tankegoods?

Håkan Blomqvist är en lärd man. Han ger många exempel på nationalism och högfärd å västerlandets vägnar både utom och inom arbetarrörelsen. I den mån man kan bortse från att det är mycket fördomar som författaren skildrar så är det en njutbar skildring. Blomqvist skriver väl, och ibland har framställningen karaktär av en jätteessä med spännande utblickar. Främst behandlar han slutet av 1800-talet och tiden fram till och med första världskriget. Sedan avklingar berättelsen, när den kommer in på 1920-talet. Blomqvist är en ivrig pedagog och vill förklara alla ovanliga och konstiga begrepp. Det sker bland annat genom utförliga noter.

Ibland kan man tycka att Blomqvist är alltför ivrig att presentera ”Engberg-gestalter”, alltså personer med samma nationalism och samma fördomar som den unge Engberg hade. Det innebär att han snabbt går förbi exempel på internationalism och fördomsfrihet. Också sådan fanns. 1907 hade den göteborgske köpmannen P E Lithander motionerat mot invandring av främst judar. De som talade mot motionen var främst socialdemokrater. Den blivande finansministern F W Thorsson angrep

vad han kallade ”det gamla judehatet”, och Hjalmar Branting tog avstånd från den gammaldags antisemitiska anda som präglade motionen. På motsvarande sätt bekämpade socialdemokraterna rasism som fanns i den frisinnaade regeringens proposition 1927 då en ny utlänningslag föreslogs. Bland dem som särskilt ivrigt talade mot lagförslaget rasism var just Arthur Engberg.

Karl Marx och judefrågan

En viktig förmedlare av rasism och antisemitism inom arbetarrörelsen var lundaradikalen Bengt Lidforss. Han var präglad av vetenskapens tro på vissa rasers överlägsenhet, och litterärt kämpade han mycket ivrigt mot Oscar Levertin. Han var övertygad om att Levertin varken förstod August Strindberg eller det specifikt skånska, och eftersom Levertin var jude förstod han heller inte det svenska. Man kan fundera över hur mycket Lidforss’ enorma motvilja mot Levertin bidrog till hans allmänna antisemitism. Sedan finns det en linje från

Lidforss till den antisemitism som den unge Arthur Engberg uttryckte.

En person vill Håkan Blomqvist behandla mildt, och det är Karl Marx. Henrik Bachner och Lars M Andersson har båda skrivit om Marx’ uppsats ”Zur Judenfrage” från 1844 och har karakteriserat den som en av antisemitismens klassiska texter. Blomqvist försvarar Marx och säger att denna uppsats skrevs tidigt, ”före marxismen” och därför inte bör bedömas så hårt. Men uppsatsen existerade, och Marx tog inte avstånd från den. Den väcktes till liv 1872, då en socialist av ”Lasalle-skolan” publicerade den för att visa att hans egen antisemitism inte var värre än Karl Marx’. Jag menar att här finns en parallell med just Arthur Engberg. Vad den unge Engberg skrev 1921 kunde nazister använda sig av i slutet av 1930-talet.

På det sättet blir både Karl Marx’ och Arthur Engbergs tidiga skrifter en illustration till den latinska sentensen ”Verba scripta manent” (de skrivna orden består). Tar man inte avstånd från vad man skrivit, existerar de skrivna orden och går att använda, kanske till sorg och förtrytelse för den som en gång skrev orden.

Sverker Oredsson är före detta ordförande i Svenska Kommittén Mot Antisemitism och professor emeritus i Lund.